

Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Norrtälje kyrka ligger som en integrerad del av staden nordväst om den plats där Norrtäljeån rinner ut i Norrtäljeviken och bildar Norrtälje hamn. Kyrkans tillkomst liksom dess föregångare Mariakyrkan har samband med viktiga händelser i stadens historia, bränderna 1719 och Norrtäljes stadsrättigheter 1622. Idag består kyrkoanläggningen av kyrka, ett gravkapell, församlingshemmet Mariagården samt kyrkogård. Norrtälje församling är sedan år 2001 sammanslagen med Malsta till Norrtälje-Malsta församling.

2.2 Kyrkan

Norrtälje kyrka har genomgått förändringar i flera etapper sedan den först stod färdig 1726. Det vi idag ser är en nyklassicistisk kyrka som fick sin yttre form vid 1700-talets senare hälft och 1800-talets mitt och med tydliga märkbara tillägg i kompletteringar vid flera genomgripande restaureringar, den senaste gjord 1968-1969. Kyrkan byggdes till på 1770-talet, tornet tillkom omkring 1850 och genomgripande restaureringar har gjorts 1899, 1940 och 1968-1969. De många förändringarna har delvis skett på grund av ändrade arkitektoniska ideal men också beroende på problem med grundläggningen vilket åtgärdades först 1968.

Långhuset och koret är enkla och avskalade medan tornet är mer rikt på former. Fasaderna är slätputsade och avfärgade i en gråbrun kulör. Koret är tresidigt avskuret, tornet åttasidigt med endast en sida i kontakt med långhuset. Sakristian är belägen med ingång till koret på norra sidan och är en ganska stor volym som 1968 ersatte den sakristia som byggdes 1899. Taket är brutet och täckt med skiffer. Tornet har ett karnisvängt koppartak krönt av tornhuv med lanternin och avsmalnande spira. Till vapenhuset i tornet leder en kopparklädd rundbågig dörr. Vid södra korsarmen sidan finns ett dörrparti med rusticerad sandstensomfattning som är beläget det tidigare fanns ett vapenhus.

Norrtälje fick stadsrättigheter år 1622 och snart därefter byggdes en stadskyrka i trä, Mariakyrkan. Kyrkan brann då staden härjades av ryska trupper 1719. 1724 påbörjades bygget av en ny kyrka av putsad natursten. Kyrkan uppfördes på Mariakyrkans plats. Invigning skedde julen 1726. Den hade då ett lågt torn i väster och korsplan med vapenhus och sakristia symmetriskt placerade längs syd- resp norrsidorna. Taken var sadeltak täckta med tegel. Valven var av trä. Till inredningen skänkte drottning Ulrika Eleonora en altartavla av G E Schröder som fortfarande finns kvar, nu uppsatt på norra väggen. Bänkkvarteren var slutna, ett altare byggdes och en predikstol inköptes som suttit i Danvikens kyrka. Kyrkan byggdes med de begränsade resurser staden hade vid denna tid och ganska snart framkom brister. Redan omkring 1760 samlades medel för en ombyggnad men det skulle komma att dröja till 1773 innan arbetena kunde sättas igång. Det tresidigt avslutade koret och ett nytt brutet yttertak byggdes. Kyrkans yttermurar höjdes omkring 90 cm. Interiört byggdes läktaren, murades valvpelarna och slogs tre stjärnvalv av tegel. I koret byggdes altare, golv och bänkinredning.

1854 stod det nuvarande tornet färdigt efter att ha diskuterats i omgångar sedan ombyggnaderna av kyrkan gjordes på 1770-talet. Ritningarna gjordes av arkitekten J F Åbom. Det karnisformade taket är ett formelement från 1700-talets rokoko som vid 1800-talets mitt återkom på många kyrkor.

År 1899 skedde nästa restaurering. Fönstren togs upp på höjden och fick den indelning de har idag. De försågs med smäckra järnbågar och i de fönster som inte senare ändrat form är det samma bågar som fortfarande finns kvar. Östra korfönstret förstörades till samma storlek som övriga fönster. Interiören genomgick stora förändringar med ny öppen bänkinredning målad i en för det sena 1800-talet typiskt mörkbrun kulör, förändringar av altaret och målning av väggarna och valv i medeltidsinspirerade mönster. Sakristian som var belägen mitt på den norra väggen revs och ersattes av en sakristia med ingång till kyrkan från koret. Den klassicistiska portalen vid södra ingången byggdes.

År 1940 gjordes på nytt en restaurering, ledd av Erik Fant. Restaureringen motiverades främst av sprickor i puts och murverk men man önskade också ta bort mycket av det som tillkommit 1899. Väggmålningarna putsades över, tre fönster i koret sattes igen, gjutjärnstrappor till läktaren togs bort, läktarfronten rätades ut, korgolvet höjdes och hela bänkinredningen byttes ut mot bänkar gjorda med 1773 års slutna bänkinredning som förebild. Bänkkvarteret är obrutet på norra sidan medan det finns en korsarm mot den södra ingången.

Kyrkan fick sin nuvarande utformning vid 1968 års restaurering enligt förslag av arkitekt Rolf Bergh. Arbetena var mycket omfattande och innefattade att grundförstärkning gjordes, all puts togs ned från murarna och takkonstruktionen gjordes om i sin helhet med takstolar av stål. Utvändigt putsades kyrkan om och fick sin nuvarande varmbruna ton. Taket byggdes upp med samma brutna form och takskiffret återanvändes. Den sakristia som byggts 1899 revs och ersattes av en större på samma plats.

Kyrkorummet är ljust och öppet med vitkalkade väggar. Samtidigt som restaureringen innebar en återgång till 1700-talets kyrkorum är det moderna inslaget påfallande, genom det fritt stående placerade altaret men även genom detaljutföranden och materialval på många ställen. Korets sydöstra och nordöstra fönster togs upp och i öster skapades ett runt fönster. Vid läktaren togs ett fönster upp som sattes igen 1940. Golven är grå kalkstensgolv i mittgången och koret. I korsarmen mot söder samt vid altaret röd kalksten. I bänkkvarteren golv täckta med tidstypiska korkplattor. Bänkarna är de bänkar som byggdes 1940 och nu laserade i en skarp rödorange lasyr med blå fyllningar och sitsar. På läktaren finns orgelfasaden i nygotisk stil kvar, målad i grå nyanser med riklig förgyllning. Orgelfasaden ritades av samme J F Åbom som ritat tornet och är byggd 1872. Orgeln har byggts om vid flera tillfällen, senast år 2001. I det nuvarande utförandet används elva ursprungliga stämmor, orgeln spelas med överföring från det sentida spelbordet i koret. Predikstolen som skänkts till kyrkan 1855 har återfått sin plats vid korets södra vägg och sin ursprungliga färgsättning i vitt med riklig förgyllning.

Det fristående altaret härstammar från 1968 års restaurering. Rolf Bergh har låtit tornets åttakantiga plan återkomma på flera ställen i interiören, ett av dem är altaravsatsen kantad av altarring och åtta ljushållare. Den öppna altarringen är av stål och har knäfall klädda i ljust skinn. Altarskivan av öländsk sandsten vilar på ett tungt fundament murat av markfunnen granit. Bakom altaret avtecknar sig en kors av stål.

Fönstren i kyrkorummet har glasmålningar med abstrakta mönster, i koret täcker de hela fönstren, i långhuset endast överstyckena. Som en påminnelse om Norrtäljes roll som sjöfartsstad finns inte mindre än tre votivskepp i kyrkan.

Tornet är den del av kyrkan som interiört har den tydligast sentida karaktären. Bjälklag av betong har ersatt träbjälklagen och delar som trapppräcken i stålplåt och infattningen i betong kring spegeln i förnummet demonstrerar den sentida karaktären.

2.3 Kyrkogården

År 1884 invigdes Norräljes nya kyrkogård belägen intill Stockholmsvägen sedan begravningar i kista förbjöds inom stadsgränsen. Sedan dess tillåts endast urnbegravningar i befintliga gravar på kyrkogården vid kyrkan. Att inga nya gravar tillkommer kombinerat med att kyrkogården förändrats med tiden har givit den ett samtidigt både ålderdomligt och sentida uttryck. De gravar som finns är av hög ålder, många har besatts med gräs men ett tiotal är bevarade som grusgravar och inslaget av gravvårdar och inhägnader av gjutjärn är påtagligt. Samtidigt ger kyrkogården ett öppet parkliknande intryck, idag på tre sidor endast omgärdad av en låg stenrad av gråsten i öster av en lövhäck. Gångarna sträcker sig diagonalt över kyrkogården och är täckta av flera olika material, grus, asfalt och ett par olika sorters betongsten. Ett antal stora lövträd bidrar till parkkaraktären. Kyrkogårdens nuvarande utseende är till stora delar skapat av landskapsarkitekterna Sven Hermelin och Inger Wedborn i samband med kyrkorestaureringen 1968. I väster finns lyktor ritade av arkitekt Rolf Bergh. Kyrkogården har tidigare haft högre stenmur längs den östra sidan, övriga sidor hade först gårdsgårdar av trä och kantades från 1800-talets mitt av häckar.

2.4 Gravkapell

Vid kyrkogårdens östra gräns står ett litet gravkapell med kvadratisk plan byggt 1855 för handelsmannen F Löwenmark. Kapellet är ekelt till sitt uttryck, slätputsat och med ett svängt tak klätt med kopparplåt krönt av ett kors i koppar. Ett fönster med blyspröjsade bågar finns mot söder och dörren med stickbågig nisch och överstycke är plåtklädd.

Tidigare fanns ett gravkapell i norra delen av kyrkogården, detta revs i samband med att Mariagården byggdes.

2.5 Mariagården

Församlingshem och pastorsexpedition för Norrälje-Malsta församling färdigställt år 2006. Byggnaden har oregelbundna vita putsfasader och ett stort inbjudande glasparti mot söder. Taken är flacka och täckta med svart bandplåt.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Norrälje kyrkoanläggning är öppen och inbjudande. Kyrkan har i huvudsak nyklassicistiska drag med ett åttakantigt torn som ansluter mot kyrkan endast med en sida. Kyrkan har byggts om i många omgångar sedan den tillkom och uppvisar tydligt drag från alla de tre senaste århundradena. Kyrkan uppfördes på 1700-talet, tornet tillkom vid 1800-talets mitt och nuvarande utseende i detalj skapades vid renoveringar under 1900-talet. Efter den senaste renoveringen har särskilt interiören fått en tydlig karaktär genom sitt stora inslag av sentida tillskott.

På likande sätt kontrasterar kyrkogårdens många ålderdomliga gravar mot den sentida parkliknande prägel.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkorummet har en ljus och öppen karaktär tack vare ljusinsläpp i tre väderstreck och ljusa väggar och valv.
- Kontraster mellan äldre och yngre inslag i interiören berättar om de många om- och tillbyggnader den genomgått. I koret och tornet dominerar tillskotten från 1968 intrycket medan tidigare perioder är mer framträdande i långhuset.
- Skiffertaken är det mest påtagliga nytillskottet från 1940 års restaurering
- Kyrkogården är parkliknande med väl avvägd växtlighet, låg stenvägg och diagonalt orienterade gångar.
- Kyrkogårdens gravar utgör värdefulla inslag av äldre gravskick, särskilt gravvårdar och staket av gjutjärn.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

- ATA, Antikvarisk topografiska arkivet, Stockholm.
- Bjurenäs, Lennart mfl. *Norrälje kyrka*. Uppsats vt 1976 vid konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Kilström, Bengt Ingmar. *Norrälje kyrka*. Upplands kyrkor 182. 1980.
- Norbrink, Sven. *Norrälje kyrka: Byggnadshistoria Församlingsliv Kyrkliga befattningshavare: Några historiska anteckningar*. 1972.
- Rydberg, Per. Kyrkoherde Norrälje-Malsta församling. Muntlig uppgift.